

Drs. S. Aukema

DE FINANCIERING VAN DE NEDERLANDSE LANDBOUW

Mededelingen No. 216

SIGN: L27-216
EX. NO: B
MLV:

December 1979

Overdruk uit: Landbouwkundig Tijdschrift/pt. 91 (1979) no. 9

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Landbouw

Inleiding

Op basis van jaarlijkse a-selecte steekproeven worden door het Landbouw-Economisch Instituut gegevens verzameld over de financiële positie van landbouwbedrijven.

Met behulp hiervan wordt in deze mededeling een overzicht gegeven van de vermogenspositie en van de inkomenssituatie in de landbouw over een periode van tien jaar, waarbij ook een antwoord wordt gegeven op de vraag hoe het mogelijk is dat - ondanks slechte bedrijfsresultaten - de bedrijven blijven bestaan.

In deze beschouwing over de financiering van de Nederlandse landbouw wordt onder landbouw verstaan: de akkerbouw en de vee-teelt, met uitzondering van de tuinbouw.

Een verdere beperking is dat dit artikel alleen betrekking heeft op landbouwbedrijven waarvan de exploitatie - onder normale omstandigheden en bij een doelmatige bedrijfsvoering - voor de ondernemer minimaal een halve dagtaak meebrengt.

Deze bedrijven nemen ongeveer 90% van de Nederlandse landbouw-productie voor hun rekening.

Sinds 1968 is het aantal van bovenomschreven bedrijven gedaald van ruim 117 000 tot ruim 81 000 in 1978.

Deze daling is enerzijds veroorzaakt door opheffing van bedrijven en anderzijds door verschuiving van de telgrens: door de technische ontwikkeling schuift namelijk de grens van de bedrijfs-omvang van minstens een halve dagtaak op, waardoor steeds meer kleine bedrijven onder de genoemde telgrens komen.

In 1978 waren de overblijvende bedrijven dan ook meer dan de helft groter dan in 1968.

Met de groei van de bedrijfsomvang is ook de vermogensbehoefte van de bedrijven groter geworden. Maar dit is niet de enige oorzaak: ook de prijsstijging (vooral van grond en gebouwen) en de mechanisatie (meer kapitaalintensieve bedrijven) hebben de vermogensbehoefte doen toenemen.

Omvang vermogen

In 1968 bedroeg het geïnvesteerde vermogen in een landbouw-bedrijf gemiddeld f 220 000 (in totaal 26 miljard gulden op 117 000 bedrijven); tien jaar later was het benodigde vermogen circa f 1 100 000 (in totaal bijna 90 miljard gulden op 81 000 bedrijven).

Vermogensstructuur

De financiering van de landbouwbedrijven geschiedt met eigen vermogen, met vreemd vermogen en met verpachtersvermogen.

Verpachtersvermogen is specifiek voor de landbouw; het vertegenwoordigt de waarde van de gepachte grond en gebouwen en is dus geen vreemd vermogen dat de boeren moeten opnemen om de be-

drijven te financieren. Voor eigen grond en gebouwen moeten echter wel financieringsmiddelen worden aangetrokken. De vermogensbehoefte van een eigenaar is dan ook veel groter dan die van een pachter. In 1978 was het verschil in de vermogensbehoefte van eigendomsbedrijven en pachtbedrijven gemiddeld bijna een half miljoen gulden. De oppervlakte gepachte grond neemt voortdurend af. Desondanks is het aandeel van het verpachtersvermogen in de laatste jaren, omdat de prijs van grond sterker steeg dan die van de andere produktiemiddelen, weer groter geworden, zoals uit tabel 1 blijkt.

Tabel 1. Vermogensstructuur van de landbouwbedrijven

	1963	1968	1973	1978
Eigen vermogen	55 %	57 %	60 %	56 %
Vreemd vermogen	13 %	15 %	15 %	12 %
Verpachtersvermogen	32 %	28 %	25 %	32 %
Totaal	100 %	100 %	100 %	100 %

Als de gepachte grond en gebouwen (verpachtersvermogen) buiten beschouwing worden gelaten, dan is meer dan 80% van de vermogensbehoefte van de boeren met eigen vermogen gefinancierd. Ondanks de in de loop der jaren toegenomen vermogensbehoefte is dit percentage niet veel veranderd (in 1978: 83% eigen vermogen; 17% vreemd vermogen). Niet alleen de besparingen - gemiddeld meer dan f 10 000 per bedrijf per jaar - hebben tot de eigen vermogensvorming bijgedragen, maar ook de prijsstijging van de produktiemiddelen (vooral van eigen grond en gebouwen).

Bedroeg in 1968 het eigen vermogen van de boeren nog 15 miljard gulden, in 1978 was dit gestegen tot ruim 50 miljard gulden.

Ook het vreemde vermogen nam sterk toe. De leningen op lange termijn bedroegen in 1968 ruim 3 miljard gulden en stegen tot ruim 9 miljard gulden in 1978. In 1968 was het aandeel van de Rabobanken in deze leningen 43% en dat van de familie 41%; in 1978 respectievelijk 63% en 23%; er werd 16% (in 1968) respectievelijk 14% (in 1978) geleend van andere banken, verzekeringsmaatschappijen, niet tot de familie behorende particulieren en overheidsinstellingen.

In 1978 had slechts 3% van alle bedrijven minder dan 50% eigen vermogen, 30% had 50 tot 80% en 67% van de bedrijven had meer dan 80% eigen vermogen.

Hieruit blijkt dat - gezien het grote aandeel eigen vermogen - de vermogenspositie van de landbouwbedrijven in het algemeen gunstig is.

Deze gunstige vermogenspositie in de landbouw is echter voor het voortbestaan van de bedrijven ook een noodzaak. De bedrijfs-

resultaten zijn namelijk - volgens bedrijfseconomische maatstaven - onvoldoende. De kosten zijn hoger dan de opbrengsten, en dit wil zeggen dat de feitelijke beloning van de produktiefactoren arbeid, grond en kapitaal lager is dan de beloningsaanspraken op basis van CAO-loon (voor arbeid), op pachtbasis (voor eigen grond en gebouwen) en op basis van een ingecalculerde rente (voor de overige produktiemiddelen).

In de landbouw is het rendement van het totale geïnvesteerde vermogen bijzonder laag. Als de eigen arbeid op CAO-basis wordt vergoed, blijft er voor het vermogen (vooral in de afgelopen jaren) nauwelijks iets over.

In 1977/1978 bedroeg de ingecalculerde rente 1,2% over de waarde van eigen grond en gebouwen ¹⁾ en 7% over de waarde van de andere produktiemiddelen. Voor vreemd vermogen moet echter een hogere rente worden betaald dan deze ingecalculerde rente, zodat het duidelijk zal zijn dat - mede in aanmerking genomen de hoge grondprijzen en het feit dat op grond niet wordt afgeschreven en hieruit dus ook geen afschrijvingsbedragen vrijkomen - de boeren zonder veel eigen vermogen de rentelasten en de aflossing niet zouden kunnen opbrengen.

Zoals uit het voorgaande bleek, is in de loop der jaren het eigen vermogen niet alleen in stand gehouden, maar als gevolg van besparingen, ook uitgebreid. Dat dit, ondanks slechte bedrijfsresultaten, mogelijk is geweest, is een gevolg van het feit dat de landbouwbedrijven als gezinsbedrijven worden geëxploiteerd. En het kenmerk van een gezinsbedrijf is dat het met veel eigen arbeid en kapitaal werkt, en dat daardoor een belangrijk deel van de (arbeids- en rente-) kosten geen uitgaven zijn, maar voor de gezinsleden inkomen opleveren.

Inkomenssituatie

Uit tabel 2 blijkt hoe, ondanks slechte bedrijfsuitkomsten (het netto-overschot was in negen van de tien jaren negatief), de inkomensvorming is geweest.

In het ondernemersinkomen komt het gecombineerde effect van de bedrijfsuitkomsten en de inbreng van eigen arbeid en vermogen van de ondernemer tot uitdrukking. Worden ook de arbeidsbeloning van meewerkende gezinsleden en de inkomsten van buiten het bedrijf meegeteld, dan verkrijgen we het gezinsinkomen dat in elk van de tien onderzochte jaren voldoende groot was om te kunnen sparen.

1) Dit percentage komt laag uit, doordat als kosten van eigen grond en gebouwen een bedrag in rekening is gebracht dat als pacht betaald zou moeten worden, indien deze grond en gebouwen gepacht zouden zijn (pachtbasis). In dit bedrag is een rentevergoeding van 1,2% begrepen (nettopacht).

o Tabel 2. Inkomen, bestedingen en besparingen op de gemiddelde boerderij (in guldens)

	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76	1976/77	1977/78
Netto-overschot	- 700	- 800	- 5900	- 300	2900	- 5500	- 20200	- 11100	- 22500	- 23400
Ondernemersinkomen	16300	17900	13900	25500	33200	30500	22600	38500	30900	33100
Gezinsinkomen	24400	26600	23700	36400	46000	44900	39700	60600	54400	57800
Belastingen	3300	3500	4500	6000	6200	8800	10400	10100	10100	11700
Besteedbaar inkomen	21100	23100	19200	30400	39800	36100	29300	50500	44300	46100
Gezinsbestedingen	13900	14700	15300	19300	22100	23800	24300	29900	33200	35100
Besparingen	7200	8400	3900	11100	17700	12300	5000	20600	11100	11000

Tabel 3. Inkomen, bestedingen en besparingen op rundveehouderijbedrijven (gemiddeld per bedrijf in guldens)

	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76	1976/77	1977/78
Netto-overschot	- 2300	- 4800	- 6800	- 1500	- 1800	- 10800	- 23300	- 22500	- 37600	- 20900
Ondernemersinkomen	14700	14300	13000	25600	30400	26600	21900	30000	19700	39200
Gezinsinkomen	21900	22300	20300	34800	41900	41500	38800	52600	43300	64100
Belastingen	3600	3600	3900	3900	4600	8300	9800	9500	8800	9500
Besteedbaar inkomen	18300	18700	16400	30900	37300	33200	29000	43100	34500	54600
Gezinsbestedingen	12900	13500	14100	18100	20300	22200	22700	28000	31900	33700
Besparingen	5400	5200	2300	12800	17000	11000	6300	15100	2600	20900

Tabel 4. Inkomen, bestedingen en besparingen op akkerbouwbedrijven (gemiddeld per bedrijf in guldens)

	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76	1976/77	1977/78
Netto-overschot	9000	17000	7800	12600	25900	22700	11300	33700	72800	- 27600
Ondernemersinkomen	23500	33800	25900	34800	50100	50100	45200	72400	113500	18800
Gezinsinkomen	29000	40200	37600	41600	57900	60600	56800	88200	129600	37500
Belastingen	5600	5600	7700	11200	11000	15000	16100	16400	21300	26700
Besteedbaar inkomen	23400	34600	29900	30400	46900	45600	40700	71800	108300	10800
Gezinsbestedingen	17000	19000	20100	22900	25900	29000	29500	35900	39700	39000
Besparingen	6400	15600	9800	7500	21000	16600	11200	35900	68600	- 28200

Dat de inkomenssituatie per bedrijfstak nogal kan verschillen, wordt geïllustreerd in de tabellen 3 (rundveehouderijbedrijven) en 4 (akkerbouwbedrijven).

Op de rundveehouderijbedrijven waren de bedrijfsuitkomsten nog slechter dan op de gemiddelde boerderij, maar ook hier kon elk jaar worden gespaard.

Op de akkerbouwbedrijven is de situatie in de laatste tien jaar veel gunstiger geweest. Alleen in het laatste jaar was het bedrijfsresultaat negatief. In alle andere jaren was er een netto-overschot. Het gezinsinkomen en de besparingen waren dan ook op de akkerbouwbedrijven in bijna alle jaren hoger dan op rundveehouderijbedrijven.

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd dat ook bij slechte bedrijfsresultaten, de continuïteit van de bedrijven nog niet in gevaar behoeft te zijn.

Continuïteit van de bedrijven

Voor handhaving van de continuïteit van de bedrijven is niet alleen het bedrijfsresultaat van betekenis, maar dient ook de inkomensvorming en inkomensbesteding in aanmerking te worden genomen.

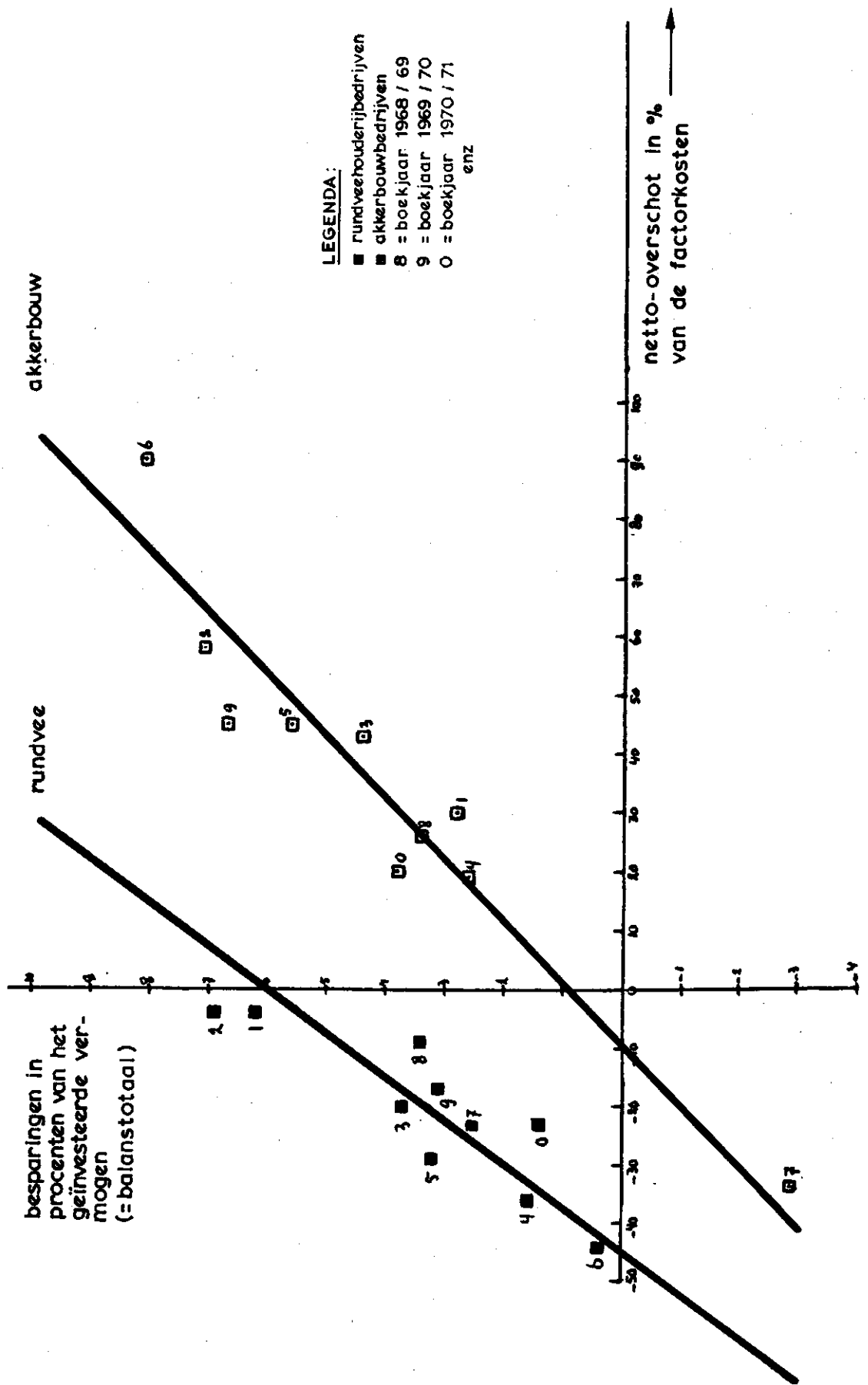
Voor handhaving van de continuïteit moet het bedrijfseconomisch resultaat op akkerbouwbedrijven gunstiger zijn dan op rundveehouderijbedrijven. Op akkerbouwbedrijven speelt de gezinsarbeid namelijk een geringere rol en ook het ingecalculerde loon van de boer zelf is lager, doordat de akkerbouwer minder uren behoeft te werken.

Er zijn dus op akkerbouwbedrijven minder kosten die voor het gezin tevens inkomsten zijn.

Uit het voorgaande volgt dat bij gelijke bedrijfsuitkomsten (netto-overschot), de spaarmogelijkheden op rundveehouderijbedrijven groter zijn dan op akkerbouwbedrijven. Dit verband tussen bedrijfsresultaat en besparingen blijkt duidelijk uit de fig. 1. Bij een netto-overschot van nul kan op de rundveehouderijbedrijven ongeveer 6% worden gespaard en op de akkerbouwbedrijven circa 1%. In de grafiek is het netto-overschot uitgedrukt in procenten van de factorkosten om de invloed van de inflatie te neutraliseren. De besparingen zijn uitgedrukt in procenten van het totale in het bedrijf geïnvesteerde vermogen, waarmee wordt bereikt dat er tevens een relatie wordt gelegd tussen vermogensvorming en vermogensbehoefte. Zou bijvoorbeeld per jaar 3% van het geïnvesteerde vermogen worden bespaard, dan wordt er in een periode van 25 jaar 75% eigen vermogen gevormd. Op landbouwbedrijven speelt de gezinscyclus een belangrijke rol. Dit betekent dat er niet alleen vorming, maar ook onttrekking van vermogen plaats heeft. Bij de generatiewisseling zal vermogen worden onttrokken door de ouderen, en de jonge ondernemers zullen vermogen moeten vormen om het bedrijf in stand te houden en om een voorziening te hebben voor hun oude dag.

Bij aanvaarding van een bedrijf hebben de meeste jonge ondernemers wel een beginvermogen. Ook via erfenissen en schenkingen

FIGUUR 1. VERBAND TUSSEN BEDRIJFSRESULTAAT EN BESPARINGEN IN DE JAREN 1968/69 T/M 1977/78

zullen ze eigen vermogen verkrijgen. Maar verder zullen zij door besparing vermogen moeten vormen.

Men kan ervan uitgaan dat bij een besparing van 2 à 3%, voldoende vermogen wordt gevormd. Wil men deze besparing bereiken dan mag op rundveehouderijbedrijven het bedrijfsresultaat niet slechter zijn dan 20% negatief (uitgedrukt in procenten van de factorkosten; zie grafiek), en moet op akkerbouwbedrijven het nettooverschot tenminste 20% positief bedragen.

Uit de figuur blijkt dat deze bedrijfsresultaten in de meeste jaren werden bereikt en dat de continuïteit van het gemiddelde rundvee- en akkerbouwbedrijf niet in gevaar is gekomen. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat er geen individuele bedrijven zijn waar sparen uitgesloten is. En op die bedrijven is de vermogensvoorziening wel in gevaar, tenzij er andere financieringsmiddelen zijn.

Financieringsmiddelen

Het zijn namelijk niet alleen de besparingen die als financieringsmiddel kunnen dienen. Zoals uit tabel 5 blijkt, spelen ook afschrijvingsbedragen, erfenissen en schenkingen en 'overige vermogensmutaties' (schadevergoedingen, winsten op verkochte grond en vermogenssubsidies) een belangrijke rol. Samen met de besparingen vormen ze de totaal beschikbaar gekomen eigen middelen.

Uit tabel 5 blijkt tevens dat de eigen middelen de nieuwe leningen in omvang overtroffen. In 1977/78 was de verhouding f 2,8 miljard eigen middelen ten opzichte van f 1,7 miljard aan nieuwe leningen op lange termijn. Deze verhouding was tien jaar eerder f 1,3 miljard eigen middelen tegenover f 0,5 miljard aan nieuwe leningen. Zowel de eigen middelen als het vreemde vermogen zijn dus sterk toegenomen.

Bestedingen

De middelen worden voor het grootste deel gebruikt voor de financiering van de investeringen. Ook voor de aflossing van leningen zijn steeds meer middelen nodig. Voorts worden nog middelen aangewend voor belegging buiten het bedrijf, waaronder ook de eigen woning en de personenauto zijn begrepen.

Uit tabel 5 blijkt dat - uitgezonderd in 1970/71 - de beschikbaar gekomen middelen steeds de bestedingen hebben overtroffen. Dit betekende een verbetering van de liquiditeitspositie.

In het algemeen zullen de aflossingen met eigen middelen worden gefinancierd. Als hiervan wordt uitgegaan, dan is uit tabel 5 af te leiden dat ook in de laatste jaren de bedrijfsinvesteringen nog voor het grootste deel uit eigen middelen zijn gefinancierd.

Hoe groot de investeringen per jaar per bedrijf zijn en hoe deze jaarlijkse investeringen worden gefinancierd, wordt duidelijk geïllustreerd in het stroomdiagram (fig.2), waaruit tevens de rol van de inkomensvorming en inkomensbesteding tot uitdrukking komt.

Tabel 5. Financieringsoverzicht van alle landbouwbedrijven (x 1 miljoen gulden)

	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76	1976/77	1977/78
BESCHIKBAAR GEKOMEN MIDDELEN										
Besparingen	780	950	420	1160	1700	1160	470	1790	930	890
Afschrijvingsbedragen	370	410	490	490	520	630	730	880	1020	1150
Erfenissen en schenkingen	170	180	230	200	250	270	310	440	650	570
Overige vermogensmutaties ¹⁾	2)	2)	2)	120	130	70	50	260	310	150
Totaal eigen middelen	1320	1540	1140	1970	2600	2130	1560	3370	2910	2760
Nieuwe langlopende leningen	520	680	600	500 ³⁾	750 ³⁾	850 ³⁾	950 ³⁾	1030	1550	1710
Totaal beschikbare middelen	1840	2220	1740	2470	3350	2980	2510	4400	4460	4470
AANWENDING VAN DE MIDDELEN										
Aflossing langlopende leningen	230	310	270	320 ³⁾	340 ³⁾	340 ³⁾	310 ³⁾	390	350	450
Bruto-bedrijfsinvesteringen	1260	1610	1440	1510	2240	2260	1910	2950	3380	3230
Beleggingen op lange termijn ⁴⁾	40	70	50	70	90	150	230	280	430	550
Totale aanwending van middelen	1530	1990	1760	1900	2670	2750	2450	3620	4160	4230
Toeneming van liquiditeiten	310	230	- 20	570	680	230	60	780	300	240
Totaal beschikbare middelen	1840	2220	1740	2470	3350	2980	2510	4400	4460	4470

1) voornamelijk schadevergoedingen, winsten op verkochte grond en vermogenssubsidies

2) in besparingen begrepen

3) geschatte bedragen

4) inclusief investeringen buiten het bedrijf, waaronder vanaf 1974/75 de woning

(OP BASIS VAN 881 STEEKPROEFBEDRIJVEN, DIE 81300 BEDRIJVEN VERTEGENWOORDIGEN)

Uit dit stroomdiagram dat betrekking heeft op het gemiddelde landbouwbedrijf in het jaar 1977/78, blijkt duidelijk dat, ondanks een negatief bedrijfsresultaat (-f 23 400), toch nog een gezinsinkomen van f 57 800 op dit gemiddelde bedrijf kon worden behaald. Dit was mogelijk, doordat op een gezinsbedrijf veel arbeids- en rentekosten geen uitgaven zijn. Wordt dit gezinsinkomen verminderd met de belastingen (inclusief premies voor volksverzekeringen) en de gezinsbestedingen, dan resteert het bedrag dat als besparingen kan worden aangeduid. Deze besparingen vormen tezamen met de afschrijvingsbedragen en de vermogensoverdrachten de eigen financieringsmiddelen (f 34 000). Worden hierbij de geleende financieringsmiddelen (f 21 000) geteld, dan krijgen we de totale financieringsmiddelen ten bedrage van f 55 100, die in 1977/78 voor de vier aangegeven bestemmingen zijn aangewend, te weten voor aflossing f 5 600, voor investering f 39 800, voor beleggingen buiten het bedrijf f 6 700 en voor f 3 000 als een verbetering van de liquiditeitspositie in dit jaar.

Van de bruto-bedrijfsinvesteringen heeft gemiddeld f 11 000 betrekking op 0,5 ha grond. Dit betekent dat in 1977/78 in totaal circa 40 000 ha is overgenomen door de ruim 81 000 ondernemers.

Ervan uitgaande dat de aflossingen (ad f 5 600) uit eigen middelen zijn betaald, toont dit stroomdiagram duidelijk aan, dat de investeringen voor het grootste deel uit eigen middelen zijn gefinancierd.

Resumé

1. De vermogensbehoefte van de landbouwbedrijven is sterk toegenomen. In 1968 was het gemiddeld geïnvesteerde vermogen f 220 000; in 1978 circa f 1 100 000.
2. De landbouwbedrijven worden gefinancierd met eigen vermogen, met vreemd vermogen en met verpachtersvermogen. In 1978 was de vermogensstructuur weinig anders dan 15 jaar geleden, te weten 56% eigen vermogen, 12% vreemd vermogen en 32% verpachtersvermogen.
3. Wordt het verpachtersvermogen buiten beschouwing gelaten, dan is ruim 80% van het totale door de boeren geïnvesteerde vermogen uit eigen middelen gefinancierd.
4. Een gunstige vermogenspositie is noodzakelijk, omdat het rendement van het geïnvesteerde vermogen in de landbouw laag is.
5. Ondanks slechte bedrijfsresultaten kon er nog worden gespaard en eigen vermogen worden gevormd, zodat de continuïteit van de bedrijven niet in gevaar is gekomen.
6. Deze besparing is mogelijk geweest, doordat veel kosten geen uitgaven zijn en voor het boerengezin inkomen vormen, te weten kosten van eigen arbeid en rentekosten van eigen kapitaal.
7. Voor de handhaving van de continuïteit is het nodig dat ongeveer 2 à 3% van het geïnvesteerde vermogen wordt bespaard. Om dit te bereiken, zal op akkerbouwbedrijven het netto-overschot ten

minste 20% van de factorkosten moeten bedragen, terwijl op rundveehouderijbedrijven dit al bij een negatief bedrijfsresultaat van 20 % van de factorkosten wordt bereikt.

8. De eigen financieringsmiddelen spelen een belangrijke rol en bestaan uit besparingen, afschrijvingsbedragen en vermogensoverdrachten zoals ontvangen erfenissen en subsidies.
9. Het grootste deel van de jaarlijkse bruto-bedrijfsinvesteringen wordt gefinancierd uit eigen middelen.
10. Vroeger was de familie van de boer de belangrijkste verschaffer van vreemd vermogen in de landbouw. Ongeveer tien jaar geleden is deze rol van belangrijkste kapitaalverschaffer door de Rabobank overgenomen.